

UTRAQUE LINGUA – BILINGVISMUL GRECO-LATIN ȘI IMPLICAȚIILE SALE

Mihaela Paraschiv

Expresia *utraque lingua*, cu sensul "ambele limbi", apare și în variantele sinonimice *utraque oratio*, *uterque sermo* la autorii latini care recomandă sau elogiază exprimarea curentă în limbile greacă veche și latină, indispensabilă formării omului cult. În introducerea tratatului *De officiis*, dedicat fiului său Marcus, Cicero îl îndeamnă să-i imite exemplul pentru a deveni la fel de capabil să se exprime în ambele limbi: *ut ipse ad meam utilitatem semper cum Graecis Latina coniunxi, idem tibi censeo faciendum, ut par sis in utriusque orationis facultate* (așa cum eu însumi am îmbinat mereu cele latine cu cele grecești) la fel cred că trebuie să faci și tu pentru a deveni deopotrivă de abil în exprimarea în cele două limbi).[1] Tot Cicero recomanda oratorului să vorbească sau să scrie în care dintre cele două limbi ar voi: *aut dicat aut scribat utra voles lingua*.[2] Într-o odă dedicată lui Maecenas [3], Horatius i se adresează cu apelativul *docte sermones utriusque linguae* (iscusitule în literaturile celor două limbi), iar între sfaturile înțelepte adresate tinerilor de Ovidius în *Ars amatoria* figura și acesta: *Impodobește-ți mintea cu artele frumoase,/ Învață și latina și graiul lui Homer*.[4]

Pedagogul Quintilianus recomanda învățarea paralelă în școală a celor două limbi; e bine să se înceapă cu greaca, opina el, dar imediat și apoi paralel trebuie să urmeze latina, pentru ca nici una să nu-i dăuneze celeilalte "atunci când vom începe să ne preocupăm cu aceeași grijă de ambele limbi" (*cum aequali cura linguam utramque tueri coeperimus*) [5] Recomandarea sa vizează tendința devenită curentă în rândul pedagogilor (în majoritate de origine greacă) de a-i învăța pe copii să vorbească doar grecește: *N-aș vrea totuși să se procedeze atât de pedant, încât <elevul> să vorbească sau să învețe multă vreme doar grecește, așa cum obișnuiesc cei mai mulți*.[6]

De la istoricul Suetonius aflăm că în primele școli înființate la Roma, pedagogi precum Livius Andronicus și Ennius (unul grec din Tarent, celălalt bun cunoscător al limbii grecești), îi instruiau pe copii în *utraque lingua*, înlesnind de timpuriu (sec.III a.C.) formarea unor generații bilingve.

O preocupare de seamă a filologilor clasiști a fost stabilirea unui *terminus a quo* al bilingvismului latino-grec. A.Meillet, studiind lexicul comediilor plautine, crede că în secolul al III-lea a.C., publicul lui Plautus din păturile inferioare ale societății romane era capabil să înțeleagă numeroasele grecisme din comediile acestuia, întrucât cunoștea limba greacă.[7] Și în opinia lui Johannes Kramer, prezența exclamațiilor, a adverbilor și imprecățiilor de origine greacă în comediile plautine este un detaliu semnificativ pentru măsura în care circula vocabularul grec în păturile inferioare; acest bilingvism popular se va regăsi în romanul lui Petronius, fapt care demonstrează, crede Kramer, că, la fel ca Roma, și Italia meridională a fost bilingvă.[8]

P.Boyancé contestă această interpretare, opinând că numai începând cu secolul al II-lea a.C. și numai în mediile culte se poate vorbi de bilingvism; el remarca însă faptul că magistrații romani bilingvi selectau cu multă atenție circumstanțele în care își permiteau să vorbească în limba greacă, pentru a nu-ți submina prestigiul de reprezentanți oficiali ai popoului roman învingător.[9] Și Pierre Grimal e de părere că doar din secolul al II-lea a.C. gândirea și limbile celor două nații, greacă și romană, au trăit într-o simbioză aproape totală, deoarece, prin educație, tinerii romani, mai ales din păturile superioare, ajung a poseda cele două limbi de cultură și, implicit, o dublă formație spirituală.[10] Tot în mediile aristocrate e de părere și J.Marouzeau că a început a fi cunoscută și vorbită la Roma limba greacă, dar cu mult înainte de secolul II a.C.; unul dintre argumentele sale sunt acele *cognomina Graeca* pe care le-au primit aristocrații elenofili încă din secolul IV a.C., precum consulul Paulus Sempronius care a fost numit în 304 a.C. *Sophus*. [11]

În propagarea elenismului în mediul roman un aport precumpănitor l-a avut Cercul Scipionilor, întemeiat de Publius Cornelius Scipio Aemilianus în secolul II a.C.; despre membrii acestui cerc cultural elenofil, Cicero spunea cu admirație: *Această cetate <Roma> nu a dat oameni mai renumiți prin glorie și mai desăvârșiți prin cultură, decât P. Africanus, C.Laelius, L.Furius, care nu s-au ferit să aibă mereu în anturajul lor pe cei mai învățați oameni din Grecia*. [12] Informația lui Cicero "nu s-au ferit să aibă" (*palam habuerunt*), alude, desigur, la opoziția facțiunii filoelene romane conduse de Scipioni, între care cel mai vehement a fost Cato Maior. În calitate de censor acesta a avut două inițiative xenofobe, motivate, în opinia sa, de necesitatea imperioasă de a îndepărta influența nefastă a grecilor, care, spunea el indignat *chiar și pe noi, romanii, ne numesc barbari* [13]: în 173 a.C. au fost alungați din Roma filosofii și retorii greci, iar în 155 a.C. este expulzată delegația ateniană condusă de filosofii Carneades, Critolaos și Diogenes. P.Grimal crede că totuși Cato nu ar fi refuzat sistematic tot ceea ce era grecesc, mai ales dacă provenea din tradiția atică și că ar fi învățat limba greacă nu la bătrânețe, cum se spune, ci în tinerețe, în timpul campaniilor militare din Graecia Magna. [14]

În pofida unor atitudini ostentativ naționaliste, precum cea a lui Cato Maior, bilingvismul se va încetățeni la Roma, în rândul reprezentanților clasei superioare, fapt atestat de mărturiile autorilor: Cicero îl numea pe epicureicul roman Titus Albius, *plane Graecus* (grec sadea) [15]; despre Titus Pomponius Atticus, prietenul lui Cicero, Cornelius Nepos afirma că "așa <de bine> vorbea grecește, încât părea că s-a născut la Atena" (*sic enim Graece loquebatur, ut Athenis natus videretur*) [16]; după informația lui Quintilianus, omul politic roman Licinius Crassus cunoștea bine cinci dialecte grecești, astfel că, în calitate de guvernator în Asia, era capabil să dea o sentință în oricare dialect ar fi cerut cineva să i se facă dreptate. [17] Măsura cunoșterii limbii grecești de către Cicero poate fi dedusă mai ales din corespondența sa, presărată cu numeroase expresii, versuri, proverbe de origine greacă; totuși, observă pe bună dreptate Marouzeau, Cicero nu recurge la elenisme decât în corespondența cu prietenii mai apropiați, dintr-o anume cochetărie (*lascivia*), specifică stilului familiar. [18] Aceasta, întrucât, cu toată admirația sa pentru limba și cultura greacă, Cicero consideră ca pe o datorie civică folosirea limbii materne și i se pare ridicol abuzul de elenisme în vorbire: *sermone eo debemus uti, qui innatus est nobis, ne ut quidem Graeca verba inculcantes, iure optimo rideamur* (se cuvine să ne folosim de limba care ne-a fost dată prin naștere, ca să nu ne facem, pe bună dreptate, de răs, precum cei care intercalează <în vorbire> cuvinte grecești). [19] Totuși, Cicero, la fel ca alți autori latini, în pofida naționalismului lingvistic profesat oficial, și-a scris unele lucrări în limba greacă; el îl informează pe Atticus că și-a redactat în greacă memoriile despre consulatul său, pe care le-a trimis spre lectură filosofului grec Poseidonios și că acesta a fost uimit de expresia lui curgătoare și limpede, cu nimic mai prejos de cea a unui grec: *Poseidonios mi-a scris, nu de mult, că citind acele memorii, nu numai că n-a fost*

îndemnat să mai scrie, ci a fost descurajat de-a binelea. Ce vrei? Am speriat tot neamul grecesc. [20]

În ce privește opțiunea romanilor bilingvi de a se exprima ocazional în greacă, mai ales în scrisori și în conversațiile intime, Pabón e de părere că ea sugerează un ton de încredere, de familiaritate, o anume intimitate cu destinatarul. Un caz mult discutat de istorici și filologi au fost vorbele adresate înainte de moarte de Caesar lui Brutus, rostite în limba greacă, spune Suetonius: *tradiderunt quidam Marco Bruto irruenti dixisse Caesarem Kai óv, τέκνον*. (Unii <autori> au transmis că Caesar i-a spus lui Marcus Brutus când se năpustea asupra lui: și tu, fiule?) [21] Explicația dată de R.Flacelière acestui fapt este destul de anostă: "mulți romani cultivați se exprimau spontan în greacă, mai ales pentru că preferau să fie înțeleși de cei din jur." [22] Într-un articol dedicat acestei celebre replici, M. Dubuisson afirmă că prima limbă însușită, numită în mod curent maternă, lasă o amprentă de neșters în subconștientul vorbitorului bilingv, ea rămânând limba viselor, a exclamațiilor instinctive, a cuvintelor pronunțate într-un stadiu incitativ de mânie, delir, spaimă, neliniște. Or, așa cum ne informează Quintilianus, greaca reprezenta pentru tinerii romani din elita societății, dacă nu limba maternă propriu-zisă, cel puțin cea dintâi limbă învățată. Explicația lui Dubuisson privind opțiunea romanilor pentru greacă ca limbă a intimității este susținută și de observațiile ironice ale satiricului Iuvenalis referitoare la tentația femeilor de neam italic din Roma, de a o face pe grecoaică în conversațiile lor intime: *știi femei care cu toate că-n Toscana sunt născute,/ Socotesc că-s mai distinse dându-se din neam elin./ Și pretind că-s din Atena, când de la Sulmona vin./ Toate-s după moda greacă și nici una nu roșește/ că nu știe cum se cade să vorbească latinește./ Tăinuiesc, glumesc, se ceartă pe grecește: limba lor! Pe grecește le e frică, pe grecește fac amor.*[23]

Despre Octavianus Augustus, Suetonius ne informează că iubea literatura greacă, că primise o bună educație retorică și filosofică de la dascălii săi greci, dar că nu vorbea cu ușurință limba greacă (*Augustus*, 89).

În vremea imperiului, folosirea limbii grecești cunoaște o vogă nemaîntâlnită până atunci la Roma, oraș care devenise, spune Iuvenalis o *urbs quasi Graeca*; în consecință, se va recurge uneori la o intervenție oficială pentru a impune o anumită decență în uzul grecismelor. Suetonius relatează că împăratul Tiberius, deși era un abil vorbitor de limbă greacă, a cerut excluderea cuvintelor grecești din decretul senatorial, acceptând doar în cazuri de strictă necesitate un împrumut lexical sau semantic; el însuși a cerut în prealabil scuze senatului atunci când a fost constrâns de lipsa unor echivalente latine să folosească într-un discurs cuvintele grecești *monopolium* și *emblema* (*Tiberius*, 71). Același istoric ne informează însă că alți împărați nu s-au sfiit să-și etaleze public bilingvismul. Împăratul Claudius recunoștea în orice împrejurare frumusețea limbii grecești, pe care o considera limba națională a romanilor, lăudându-l pe un sol străin că vorbea curent "ambele noastre limbi" (*uterque sermo noster* – *Claudius*, 42); el a scris în limba greacă 20 de cărți despre etrusci și 8 despre cartaginezi. Și despre Nero Suetonius spune că la o vârstă foarte tânără pleda la procese atât în latină cât și în greacă (*Nero*, 7).

În studiile moderne consacrate implicațiilor bilingvismului latino-grec [24], se face apel la conceptele de *contact* și de *interferență*; primul se referă la contextul spațial și temporal al utilizării celor două limbi, al doilea vizează consecințele fenomenului istoric al contactului asupra evoluției lor. În legătură cu începuturile contactului latino-grec, părerile lingviștilor sunt diferite: E.Peruzzi e de părere că primele contacte între greci și latini ar data din epoca talasocrației miceniene (mileniul al II-lea a.C.) [25]; F.Biville [26] acceptă în principiu această teorie care urcă mult în timp preistoria contactului latino-grec, față de cronologia acestuia propusă de G.Devoto (secolul al VIII-lea a.C.). [27] În cele ce urmează

vom pune pe scurt în discuție principalele aspecte ale interferenței, ocazionate de bilingvismul latino-grec, preluând reperele taxinomice ale lui Fr.Biville.

A. *Interferența prin relaționare* comportă două variante principale: *textuală* și *metalingvistică*.

a. *Interferența textuală* este reprezentată de texte bilingve în care cele două limbi coexistă independent; noțiunea însăși de text bilingv acoperă, în fapt, realități diferite: 1) *texte bilingve propriu-zise* constând în același text scris în ambele limbi, precum *Res gestae divi Augusti*; 2) *glosare bilingve* care pun în relație cuvinte sau fraze tip, un precedent antic al ghidurilor de conversație; 3) *înserarea* unor cuvinte și expresii grecești în textele latine, frecventă, cum am menționat, în corespondența lui Cicero.

b. *Interferența metalingvistică* constă în conștientizarea asemănărilor și deosebiriilor dintre cele două limbi, a limitelor și lipsurilor sistemului lingvistic latin comparativ cu cel grec. Lucretius era nemulțumit de "sărăcia limbii strămoșești" (*patrii sermonis egestas – De rerum natura*, I, 139), care făcea imposibilă exprimarea unor concepte filosofice grecești; și Seneca recunoștea imposibilitatea de a echivala în latină un concept fundamental exprimat prin grecescul *ovσία* (*ovσία nullo modo Latine exprimare possim – Epistulae ad Lucilium*, 56, 6), cu toate că Cicero propusese calcul *essentia*.

Ia naștere în urma acestor reflecții lingvistice precedentul antic al *lingvisticii contrastive*, care pune în lumină specificul structural al fiecărei limbi; iată în această privință câteva opinii ale lui Quintilianus [28], edificatoare pentru conștientizarea diferențelor frapante între latină și greacă de către un roman perfect bilingv: "*chiar în privința sunetelor limba latină este mai dură, deoarece nouă ne lipsesc cele mai armonioase litere grecești, anume o vocală și o consoană care au cea mai plăcută sonoritate din alfabetul lor [literele υ și ϕ - n.n.]; dar și accentul nostru atât din cauza unei anumite rigidități, cât și pentru monotonia lui, este mai puțin plăcut; inferioritatea limbii noastre se remarcă mai ales prin faptul că foarte multe idei nu au în limba noastră termeni proprii, încât trebuie să recurgem la metafore și perifraze. Observațiile lui Quintilianus sunt obiective dar nu pesimiste, căci el își invită semenii la o adevărată emulație expresivă cu grecii: *Nu putem fi atât de delicați ca ei; să fim mai viguroși! Suntem învinși în finețe, să fim mai tari prin gravitate!**

B. *Interferența prin transfer* comportă și ea două importante aspecte:

a. *Aportul masiv de elemente aloglote* de origine greacă la toate nivelele limbii latine, cel lexical fiind cel mai privilegiat: se împrumută lexeme care servesc la denotarea unor concepte și realități străine, fapt mai evident în limbajele specializate și în limba populară.[29]

Cele mai vechi elenisme în limba latină datează din epoca preliterară și, în privința lor, trebuie făcută diferența între împrumuturile indirecte și cele directe: primele au avut loc în secolul al V-lea prin intermediar etrusc, comportând trăsături ale limbii etrusce, precum înlocuirea consoanelor sonore prin surde (*θρίαμβος* > *triumpus*; *αμόρρη* > *amurca*); [30] împrumuturile directe provin mai ales din coloniile doriene sud-italice din Graecia Magna și asupra lor și-au pus amprenta unele trăsături ale latinei arhaice, precum apofonia vocalei în silabă post-tonică (*μαχανά* > *machina*; *καμάρα* > *camera*).

Apariția primelor opere literare latine, create după model grec, a ocazionat un nou aport de elenisme care vor suferi o adaptare fonomorfologică în limba latină și, pentru a le putea transcrie, apar grafemele *y, z* și diagramele *ch, ph, rh, th*. O reacție puristă, naționalistă, se va manifesta însă la Roma începând cu sfârșitul secolului al II-lea a.C., explicabilă și prin motive de ordin psihologic: mândria națională îi oprea pe romani să imite limba grecilor învinși (în 146 a.C. Grecia devenise provincie romană); prestigiul limbii grecești era diminuat și de faptul că la Roma, mulți sclavi elenofoni, prizonieri de război, exercitau profesii prea puțin nobile. Nu se mai dorește împrumutarea directă a

cuvintelor grecești ci echivalarea lor prin crearea unor calcuri lexicale și semantice. Cicero este în secolul I a.C. reprezentantul cel mai de seamă al acestei tendințe și lui i se datorează acele calcuri care s-au impus în limba latină precum *qualitas* pentru *ποιότης*, *humanitas* pentru *φιλανθρωπία*, *essentia* pentru *ουσία*, *veriloquium* pentru *ετυμολογία*. [31]. Cicero a fost însă un purist rezonabil, întrucât el nu contestă în bloc elenismele, ci doar pe cele care nu erau necesare; pentru cele necesare și utile, intrate deja în uzul curent, recomandă naturalizarea lor în limba latină (*nostra ducamus* – să le socotim ale noastre).

Epoca Principatului este din nou favorabilă uzului elenismelor, conform declarației de principiu a lui Quintilianus: *confessis quoque Graecis utimur verbis, ubi nostra desunt* (ne folosim de cuvinte curat grecești, când ne lipsesc ale noastre). [32] Latina epocii imperiale cunoștea două tipuri de pronunție a cuvintelor grecești, care reflectă și o stratificare socială a bilingvilor: de o parte pătura superioară, cultă, deprinsese prin instrucție o pronunție fidelă limbii grecești, de cealaltă parte, straturile sociale, inferioare adaptaseră pronunția grecismelor sistemului fonologic latin. Un nou val de elenisme irumpe în limba latină odată cu penetrarea creștinismului în lumea romană, întrucât terminologia creștină era greacă la origine. Autorii latini creștini, buni cunoscători ai limbii grecești, vor forja un vocabular latin de specialitate, "culegând câte ceva din ambele limbi", cum afirmă Tertullianus (*si quid utriusque linguae praecerpsi*) [33], mărturie relevantă pentru mijloacele lingvistice de care s-au servit autorii creștini: împrumut, adaptare, resemantizare.

b. *Traducerea*, ca ipostază a interferenței prin transfer, a prilejuit confruntarea a două puncte de vedere: 1. cel al traducerii literale, *verbum e verbo*, de a cărei imperfecțiune Cicero era conștient atunci când afirma: *perturbationes animi ... Graeci πάθη appellant; ego poteram morbos et id verbum esset a verbo, sed in consuetudinem nostram non caderet* (grecii numesc *πάθη* pătimirile sufletului; eu puteam să le numesc *morbi* și acest cuvânt ar fi conform celui grec, doar că nu e conform cu uzul nostru) [34]; 2. cel al traducerii literare, practicate de Cicero și recomandate și de alți autori latini: traducând unele discursuri ale lui Demosthenes și Eschines, Cicero spune că nu a considerat necesar să traducă cuvânt cu cuvânt, ci să păstreze tonul de ansamblu și forța expresivă a cuvintelor grecești (*non verbum pro verbo necesse habui reddere, sed genus omne verborum vimque servavi*) [35]; Horatius îi recomandă oricărui tânăr autor dramatic să nu se preocupe a reda, ca traducător fidel, cuvânt cu cuvânt modelul literar grec, dacă vrea să abordeze un subiect poetic cunoscut (*nec verbo verbum curabis reddere fidus/ interpres*) [36]; la acest îndemn horatian pare să facă aluzie Aulus Gellius, atunci când afirmă: *Când este nevoie să se traducă sau să se imite pasaje mai însemnate din operele poetice grecești, nu trebuie să ne străduim întotdeauna, se spune, să redăm cu orice preț cuvânt cu cuvânt textul original, căci pierde din eleganță și frumusețe. Sunt anumite construcții și expresii care refuză o astfel de traducere gramaticală.* [37]

c. *Interferența prin fuziune* vizează trei tipuri de conexiune lingvistică:

a. *Hibridizarea* produsă mai ales la nivel lexical, constând fie în crearea unor derivate de la un cuvânt latin cu sufixe grecești (*fratrissa* < lat. *frater* + sufixul grecesc – *issa* pentru formarea unor feminine), fie prin combinarea unor sufixe (*-itanus* < lat. *-anus* + gr. *ἰτ<ης>*);

b. *Apariția unor cuvinte bastarde*, numite de lexicografii latini *notha verba*, prin "coruperea", adică prin integrarea latină a cuvintelor grecești (*nomen nothum, ex parte corruptum*), precum *leo, leonis* pentru *λέων, λέοντος*, *Achilles* pentru *Αχιλλεύς* [38]. Și Varro spune despre aceste cuvinte că și-au pierdut identitatea, nefiind nici grecești, nici latinești (*parum similia videntur esse Graecis ... parum similia nostris*). [39]

c. *Intersecția celor două coduri lingvistice*, latin și grec, în baza moștenirii lor comune, indoeuropene și a evoluției paralele. La nivel lexical e vorba de acele *communia*

nomina, communia verba, cum le numeau lexicografii latini, precum *domus/ δόμος; fero/ φέρω; ago/ άγω; ego/ εγω; tu/ τύ*, etc.

În conștiința romanilor cele două limbi ajung a fi atât de intim legate încât se ajunge uneori la a i se atribui unui cuvânt grec o etimologie latină sau invers, ba, lucru și mai important, la a se invoca proveniența latinei din greacă, idee pe care o exprimă Quintilianus [40], dar care-și are cel mai probabil originea în mediul grecesc.

Ca o *concluzie* la această sumară investigație a problematicii bilingvismului latino-grec, vom spune că influențele lingvistice și culturale ale elenismului asupra limbii și culturii latine nu au dus la o pierdere de identitate a acestora în cursul fenomenului de aculturație și că fenomenele de contact și interferență mai sus discutate au constituit un incontestabil factor de progres, profitabil în posteritate pentru cultura și spiritualitatea europeană.

Note:

- [1] Cicero, *De officiis*, I, 1, tr.n.
[2] *Idem, Orator*, 235
[3] Horatius, *Carmina*, III, 8, v.5
[4] Ovidius, *Ars amatoria*, II, vv.123-124, trad.Gr.Tănăsescu în vol. *Antologia poeziei latine*, București, Ed. Albatros, 1973, p.167
[5] Quintilianus, *Institutio oratoria*, I, 1, 14
[6] *Ibidem*, I, 1, 13, tr.n.
[7] A.Meillet, *Esquisse d'une histoire de la langue latine*, Paris, 1945, pp.108-111
[8] J.Kramer, *L'influence du grec sur le latin populaire. Quelques réflexions*, "Studii clasice", XVIII, București, Ed.Academiei R.S.R., 1979, p.131.
[9] P.Boyancé, *La connaissance du grec à Rome*, "R.E.L.", 34, 1956, pp.111-116
[10] P.Grimal, *Literatura latină*, trad. de Mariana și Liviu Franga, București, Ed.Teora, 1997, p.20
[11] J.Marouzeau, *Quelques aspects de la formation du latin litteraire*, Paris, 1949, p.133
[12] Cicero, *De oratore*, II, 154, tr.n.
[13] Apud Plinius Maior, *Naturalis historia*, XXIX, 7
[14] P.Grimal, *op.cit.*, pp.99-100
[15] Cicero, *Brutus*, 131
[16] Cornelius Nepos, *De viris illustribus*, XXV, 4, 1
[17] Quintilianus, *op.cit.*, XI, 2, 50; vide et Valerius Maximus, *Memorabilia*, III, 7, 6
[18] J.Marouzeau, *op.cit.*, p.175
[19] Cicero, *De officiis*, I, 3, tr.n.
[20] Cicero, *Ad Atticum*, I, 20, tr.n.
[21] Suetonius, *Caesar*, 82, 2
[22] R.Flacelière, *Istoria literară a Greciei antice*, București, Ed.Univers, 1970, p.462.
[23] Iuvenalis, *Satirae*, VI, vv.191-197, trad. T.Măinescu și A.Hodoș în vol. Persius, Iuvenal, Marțial, *Satire și epigrame*, București, Ed. pentru literatură, 1967, p.126.
[24] James Noel Adams, *Bilingualism and the Latin Language*, Cambridge University Press, 2003; M.Dubuisson, *Le contact linguistique gréco-romain: problèmes d'interférences et d'emprunts*, "Lalies", 10, 1992, pp.91-109; Fr.Biville, *Contacts linguistiques*, "Studii clasice", XXVII-XXXIX, 2001-2003, București, Ed. Academiei Române, pp.189-201.
[25] E.Peruzzi, *Aspetti culturali del Latio primitivo*, Firenze, 1977; idem, *I greci e le lingue del Latio primitivo*, Roma, 1978.
[26] Fr.Biville, *L'emprunt lexical, un révélateur des structures vivantes des deux langues en contact (le cas du grec et du latin)*; "Revue Philologique", 65 (1991), pp.45-58.
[27] G.Devotò, *I primi grecismi nella storia della lingua latina*, în *Mélanges à E.Boisacq*, I, 1937, pp.327-332;
[28] Quintilianus, *Institutio oratoria*, XII, 10, 27-36, trad. Maria Hetco.
[29] Cf.Fr.Biville, *Grec et latin: contacts linguistiques et création lexicale. Pour une typologie des hellénismes lexicaux du latin*, "CILL", 15, 1989, p.1-40.
[30] J. Kramer, *op.cit.*, p.128; G. Devoto, *Storia*, p.88.
[31] G.Devoto, *Storia*, p.148.
[32] Quintilianus, *op.cit.*, I, 5, 58, tr.M.Hetco.
[33] Tertullianus, *Adversus Praxean*, III, 2.

- [34] Cicero, *Tusculanae disputationes*, III, 7.
 [35] Cicero, *De optimo genere oratorum*, V, 14.
 [36] Horatius, *Ars poetica*, 133-134.
 [37] A.Gellius, *Noctes Atticae*, IX, 9, 1-2, trad. David Popescu.
 [38] Isidorus din Sevilla, *Etymologiae*, 12, 2, 3.
 [39] Varro, *De lingua latina*, X, 69-71.
 [40] Quintilianus, *op.cit.*, I, 1, 58.

Abstract

This paper deals with an essential issue in the making of the European linguistic and conceptual community, namely, Latin and Greek bilingualism. First acknowledged by the Latin writers' phrase utrasque lingua, the fusion of Latin and Greek elements was commented upon in modern exegeses, which refer to the concepts of contact and interference. The former has a historical dimension, denoting the use of the two languages within a particular spatial and temporal context, whereas the latter addresses the consequences of this contact for the evolution of the two languages. We have approached both concepts, but insisted on the latter, drawing on the taxonomic criteria established by the French linguist Fr. Biville, and further elaborating on the typology of interference:

- A. *Relational interference, which is either textual, in bilingual texts, or metalingual, which reveals the Latin authors' awareness of the limits and flaws of their linguistic system, compared to Greek, an attitude that provided the basis for modern contrastive linguistics;*
- B. *Interference by transfer, which involves an impressive number of Greek loans in Latin and the translation of Greek texts into Latin;*
- C. *Interference by fusion, manifest in the following three types: hybridization (i.e. Latin derivatives suffixed on a Greek or a hybrid basis), the coining of hybrid words (by phonologically and morphologically adapting Greek loans to Latin) and a common stock of words, by virtue of the Indo-European origin of the two languages.*

The linguistic and cultural contact and interference between Greek and Latin contributed not only to their growth but also to fostering European cultural and spiritual communion.

Résumé

Le travail aborde un problème essentiel pour la création de la communauté linguistique et conceptuelle européenne, notamment le bilinguisme latin et grec. Reconnue tout d'abord par les écrivains de langue latine, sous la forme de l'expression utrasque lingua, la fusion entre les éléments d'origine latine et ceux d'origine grecque, a été longtemps commentée par les exégèses modernes qui font référence aux concepts de contact et d'interférence. Le premier concept a une dimension historique, dénotant l'emploi de ces deux langues dans un certain contexte spatial et temporel, tandis que, le second réfère aux conséquences du concept sur l'évolution des deux langues. Nous avons attaqué les deux concepts - avec un plus d'attention pour le second - en tenant compte des critères de classification établis par le linguiste français Fr. Biville et, élaborant la typologie de l'interférence :

- A. *L'interférence relationnelle qui peut être soit textuelle, soit métalinguistique dans les textes bilingues et relève du fait que les auteurs latins connaissaient les limites et les défauts de leur système linguistique, par comparaison au système grec, attitude qui a mis les bases de la linguistique contrastive moderne;*
- B. *L'interférence par transfert qui compte un nombre impressionnant d'emprunts grecs dans le latin et la traduction des textes grecs en latin;*
- C. *L'interférence par fusion, caractérisée par trois types : l'hybridisation (les dérivés latins obtenus par la suffixation d'une racine grecque ou d'une base hybride), la création des formations hybrides (par l'adaptation morphologique et phonétique des emprunts grecs aux caractéristiques de la langue latine) et l'existence d'un fond commun de mots, résultat de l'origine indo-européenne commune des deux langues.*

Le contact et l'interférence linguistiques qui caractérisent les langues grecque et latine ont contribué non seulement à l'enrichissement de ces deux langues mais aussi à l'extension de la communion spirituelle et culturelle de l'Europe.

Rezumat

*Lucrarea abordează o problemă esențială în crearea comunității lingvistice și conceptuale europene și anume, bilingvismul latin și grecesc. Recunoscută mai întâi de către scriitorii de limba latină, sub forma expresiei *utrasque lingua*, fuziunea dintre elementele latinești și cele grecești a fost comentată în exegeze moderne care fac referire la conceptele de contact și interferență. Primul are dimensiune istorică, denotând utilizarea celor două limbi într-un anume context spațial și temporal, pe când cel de-al doilea se referă la consecințele acestui contact asupra evoluției celor două limbi. Am abordat ambele concepte, însă am insistat asupra celui de-al doilea, ținând cont de criteriile de clasificare stabilite de lingvistul francez Fr. Biville, și elaborând tipologia interferenței:*

- A. Interferența relațională, care este fie textuală, fie metalingvistică în textele bilingve și care relevă faptul că autorii latini erau conștienți de limitele și defectele sistemului lor lingvistic, comparativ cu cel grecesc, atitudine ce a asigurat fundamentul lingvisticii contrastive moderne;*
- B. Interferența prin transfer, care implică un număr impresionant de împrumuturi grecești în limba latină și traducerea textelor grecești în limba latină;*
- C. Interferența prin fuziune, manifestă în următoarele trei tipuri: hibridizarea (derivatele latinești obținute prin sufixarea unei rădăcini grecești or o bază hibridă), crearea unor formațiuni hibride (prin adaptarea morfologică și fonetică a împrumuturilor grecești la caracteristicile limbii latine) și existența unui fond comun de cuvinte, ca urmare a originii indo-europene a celor două limbi.*

Contactul și interferența lingvistică caracterizând limbile greacă și latină au contribuit nu numai la îmbogățirea acestor limbi ci și la extinderea comuniunii spirituale și culturale europene.